

УДК 343.713

ПРОБЛЕМАТИКА ПРОТИДІЇ ВИМАГАННЯМ: СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ

Крепаков І.О., к. ю. н.,
начальник докторантури та ад'юнктури
Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті проведено огляд наукових публікацій, які були присвячені питанням попередження й розкриття вимагань. Обґрунтовано висновок про те, що і практика, і теорія потребують проведення в Україні нових наукових досліджень для розробки теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо протидії вимаганням.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, попередження вимагань, розслідування вимагань, протидія вимаганням.

В статье проведен обзор научных публикаций, которые были посвящены вопросам предупреждения и раскрытия вымогательства. Обоснован вывод о том, что и практика, и теория требуют проведения в Украине новых научных исследований для разработки теоретических положений и практических рекомендаций по противодействию вымогательствам.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, предупреждение вымогательства, расследование вымогательства, противодействие вымогательствам.

Krepakov I.O. PROBLEMS ANTI EXTORTION: STATE OF SCIENTIFIC ELABORATED

The article reviewed scientific publications have been devoted to the prevention and disclosure of extortion. The conclusion is that both practice and theory in Ukraine require new research on the development of theoretical positions and practical recommendations to combat extortion.

Key words: operatively-search activity, prevention of extortion, extortion investigation, combating extortion.

Аналізуючи історичні етапи наукових розробок проблем протидії вимаганням, ми дійшли висновку, що першим юридичним поняттям вимагання було кваліфіковане хабарництво, яке майже до середини XIX ст. називали «зди́рство». Тоді і суспільство, і фахівці юриспруденції мали саме таке розуміння вимагання, оскільки воно походило з теологічних джерел. До речі, саме слово «зди́рство» трактувалось неоднозначно, що дозволяло чинити суд, як церковний, так і світський. Безумовно, у той час релігійні канони й догми мали величезну силу як регулятори суспільних відносин. В аспекті світорозуміння та світогляду тексти Святих Писань були вирішальними.

Апостол Павло писав, що зі зди́рниками не варто навіть разом їсти, що вони не наслідують Царства Божого. Категоричний негативізм щодо зди́рства висловлювався також в інших частинах Біблії, наприклад у Євангелії від Марка (7: 21–23). З теологічної позиції під зди́рством розуміється «вимога і стягнення відсотків із позики, вимагання подарунків, хабарів» [1, с. 154], «гріховна пристрасть, що полягає в придбанні вигоди за рахунок скрутного становища ближнього; пристрасть мати все більше й більше, від якої множення набуток здійснюється без розбору засобів» [2] (переклад наш – І. К.).

Іншим було світське тлумачення зди́рства. Так, у тлумачному словнику Д.М. Ушакова під словом «лихоимство» («зди́рство» в перекладі російською мовою – І. К.) розумілось хабарництво [3, с. 287], а в словнику С.І. Ожегова під терміном «лихоимец» значилось «жадібний вимагач, хабарник» [4, с. 374].

Спочатку докринальні вчення тогочасного кримінального права допускали таке розуміння вимагання. Кваліфікація подібних діянь

здійснювалась за іншими статтями існуючих у Російській імперії Зводів про кримінальні та виправні покарання, оскільки практикувалось застосування аналогії. До прийняття Кримінального кодексу УСРР 1922 р. вимагання розглядалось переважно в межах розуміння терміна «шантаж», а із часу прийняття згаданого кодексу склад шантажу втратив власне найменування та став описуватись терміном «вимагання» [5, с. 8]. Відтоді склад злочину щодо вимагання піддавався ретельній розробці та змінам, міцно посів належне місце серед злочинів проти власності, став об'єктом досліджень юристів.

У межах кримінально-правової науки питання щодо вимагання ґрунтовно вивчали Є.А. Єлец [5], С.В. Дьоменко [6], В.А. Клименко [7], Д.В. Циганок [8]. У працях цих авторів докладно досліджувалися питання щодо історичних аспектів кримінально-правового розуміння вимагання, конструкції кримінально-правової норми (склад злочину), піддавалася аналізу судово-слідча практика. Відповідно, результатами цих пошуків були пропозиції, які стосувалися внесення змін у правову норму Кримінального кодексу України або у відповідний пункт постанови Пленуму Верховного Суду України. Праці носили суто фундаментальний характер і стосувалися переважно вивчення правових відносин із перспективою щодо їх удосконалення. Безумовно, питання щодо розкриття злочинів наведеними вченими не розглядалися.

З кримінологічної позиції вимагання було ретельно досліджено М.Г. Колодяжним [9], В.Н. Сафоновим [10]. Зазначені автори докладно вивчали питання щодо причин, які спонукають особу до вчинення вимагання, та пропонували комплекс заходів щодо профілактики вимагання на ранніх стадіях дозлочин-

ної діяльності, тобто пропозиції стосувалися вжиття загальних заходів щодо соціально-попередження злочинів і вжиття спеціально-кримінологічних заходів. Суто прикладний характер щодо вжиття запобіжних заходів під час здійснення оперативно-розшукової діяльності щодо осіб, які схильні до вимагання або готують його, зазначеними науковцями не розглядався, оскільки це не було предметом їх досліджень.

Питання щодо розслідування вимагань ґрунтовно аналізували М.Х. Валєєв [11], М.В. Джига [12], В.В. Лисенко [13], В.М. Мельничок [14], Г.С. Орлов [15], Д.А. Поліщук [16], Р.М. Шехавцов [17]. Роботи вказаних авторів мають прикладний характер та є ближчими до оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД), оскільки стосуються розробок криміналістичної методики розслідування вимагань. Криміналістика й ОРД є спорідненими науками, проте різняться за предметом своїх досліджень. Для всіх праць вказаних учених властивий зміст робіт із притаманною для криміналістики структурою щодо методики розслідування будь-якого злочину; зокрема, було розглянуто криміналістичні характеристики вимагань, загальні питання щодо організації й планування процесу розслідування (слідча тактика) та, відповідно, особливості проведення окремих слідчих дій. У деяких розвідках розглядалися питання призначення експертиз для доведення вини обвинуваченого та рекомендації щодо збору слідів злочину. Усі авторські розробки спрямовувалися цілком на слідчого та особу, яка проводить дізнання, з огляду на їх компетенції та коло посадових завдань, загальних функціональних завдань слідчих підрозділів. Компетенція оперативних підрозділів, їх потенційні оперативно-розшукові можливості не розглядалися, у зв'язку із чим роботи криміналістів не носили комплексного характеру в широкому розумінні боротьби з вимаганням. Через обмеженість доступу до секретної інформації праці з криміналістики носять загальний характер і не висвітлюють практику роботи самостійного інституту в системі правоохоронної діяльності держави – інституту ОРД. З науково-методологічної позиції це обумовлює необхідність проведення окремих досліджень в аспекті питань ОРД.

У межах предмета оперативно-розшукової науки докладними дослідженнями є праці Т.Г. Утмелідзе (1989 р.) [18], авторського колективу під керівництвом Я.Ю. Кондратьєва (1997 р.) [19] та розвідка С.І. Ніколаюка (1998 р.) [20].

Роботи цих авторів присвячені суто розгляду питань щодо розкриття вимагань, тобто питанням, які стосуються оперативних підрозділів та ОРД. У зв'язку із цим вважаємо за необхідне проаналізувати праці вказаних авторів більш детально.

У 1989 р. було опубліковано дослідження Т.Г. Утмелідзе, присвячене питанням щодо організаційно-тактичних основ розкриття вимагань грошей і цінностей, що супроводжувалося викраденням людей [18]. На той час праця була вкрай актуальною, особливо для Кавказьких республік у складі колишнього

СРСР. З огляду на зміст цієї роботи можливо зробити певні висновки. Емпіричною базою дослідження були лише окремі області Грузії, у зв'язку із чим усі відомості щодо оперативної-розшукової характеристики є властивими лише для окремого регіону іноземної держави та стосуються злочинців із числа грузин і народностей Кавказу. У наведеній автором оперативно-розшуковій характеристиці не простежуються кореляційні зв'язки між наведеними елементами характеристики, багато даних мають суто статистичний характер. Питання щодо організації й тактики розкриття вимагань мають специфічну спрямованість, оскільки стосуються ситуацій, пов'язаних із викраденням людей. У розвідці Т.Г. Утмелідзе не розглядалися питання щодо оперативно-розшукового попередження вимагань, комплексно-профілактичної роботи оперативних підрозділів щодо боротьби з цими злочинами, питання щодо забезпечення інтересів кримінального судочинства, тактики роботи з потерпілими від вимагань. Крім того, усі авторські розробки ґрунтуються на законодавстві СРСР та Грузинської РСР, що робить деякі рекомендації неприйнятними для правоохоронців України. У зв'язку зі зміною загальносуспільного ставлення до правоохоронних органів та зміною громадського менталітету деякі рекомендації вченого, які стосуються співпраці зі «свідомою частиною населення», є застарілими й малоефективними в сучасних умовах.

Водночас варто назвати й позитивні аспекти цієї роботи, зокрема рекомендації щодо застосування ситуаційного підходу в оперативно-тактичних розробках, які стосуються тактики розкриття злочинів у цілому та тактики проведення окремих заходів [18, с. 26–27, 32].

У 1997 р. в Україні було опубліковано навчальний посібник авторського колективу за загальною редакцією Я.Ю. Кондратьєва під назвою «Організована рекетирська діяльність: засоби запобігання та викриття» [19]. У цій праці наводиться оперативно-розшукова характеристика кваліфікованих вимагань, описуються ознаки злочинної діяльності організованих злочинних груп, надаються загальні рекомендації щодо профілактичного впливу на членів організованих злочинних груп та розглядаються питання щодо документування вимагань, вчинених організованими рекетирськими групами. Специфікою цієї розвідки є те, що вона присвячена розгляду питань щодо організованих груп, які здійснювали вимагання в найскладніші для України часи – перші роки незалежності нашої держави (1991–1997 рр.). Того часу злочинність відрізнялася від сучасної і способами вчинення злочину, і структурою злочинних організацій, і способами протидії, і злочинними хитрощами, які вони застосовували.

Сучасна злочинність змінила своє «обличчя», змінилися злочинні підходи до обрання жертв вимагання, а також способи вимагання й отримання предмета вимоги, інакше здійснюється розподіл коштів, які злочинці отримують завдяки вимаганню. Це обумовлює потребу в оновленні існуючих наукових роз-

робок з огляду на сучасні елементи злочинної діяльності організованих злочинних груп та злочинних організацій, зокрема й тих, які вчиняють вимагання. Безумовно, оновлені наукові концепції повинні враховувати також новітні розробки в галузі природних і гуманітарних наук, їх необхідно запозичувати для боротьби зі злочинністю.

У 1998 р. науковій спільноті були представлені результати досліджень С.І. Ніколаюка, які було викладено в дисертації та авторефераті. Варто відзначити високий науковий рівень цієї роботи, обґрунтованість викладеного матеріалу та докладність вивчення проблемних на той час питань. До речі, за хронологією це була остання в Україні дисертація за фахом ОРД, присвячена проблемам розкриття вимагань. У роботі розглядалися проблеми щодо вимагання в комплексному підході, у контексті широкого розуміння терміна «боротьба», про що свідчить назва дослідження – «Організаційно-тактичні та правові основи боротьби з вимагательством» [20].

Особливою рисою цієї праці є її загальнометодологічний характер, оскільки авторські розробки спрямовувалися на закладання організаційно-тактичних і правових основ боротьби з вимаганням оперативними підрозділами правоохоронних органів України. Багато уваги в роботі С.І. Ніколаюка приділено правовим питанням, пропозиціям щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення боротьби з вимаганням, а також проблемам удосконалення взаємодії оперативних та слідчих підрозділів.

Суто з прикладної корисності досліджень зазначеного автора необхідно відзначити розробки, які стосуються питань організації боротьби з вимаганням. У цьому напрямі вчений виконав такі дії:

1) доповнив існуючі оперативно-розшукові характеристики вимагання, розкривши ієрархічну структуру злочинних груп, які займаються вимаганням, із зазначенням етапів формування організованої злочинної групи, розробив класифікацію вимагання, закривши в основу ознаки способу злочинних дій;

2) визначив стратегічні й тактичні напрями-завдання оперативних підрозділів, які займаються боротьбою з вимаганням;

3) визначив форми взаємодії оперативних підрозділів зі службою кримінального пошуку, оперативно-технічними підрозділами та оперативними частинами установ виконання покарань; запропонував склад оперативно-слідчої групи;

4) вказав напрями оперативно-розшукової роботи: а) від факту злочину до злочинця; б) від особи, яка підозрюється, до злочину; в) пошук, накопичення й оперативне використання інформації про об'єкт посягання;

5) визначив оперативно-технічні засоби, які доцільно використовувати під час організації роботи оперативних підрозділів щодо боротьби з вимаганням, із зазначенням їх можливостей у здобутті доказів та оперативної інформації;

6) запропонував підхід до тактики проведення оперативно-розшукових заходів, що складається із семи етапів, порадивши здійс-

нювати оперативно-розшукову діяльність на таких етапах: а) оперативного пошуку ознак вимагань; б) оперативної перевірки інформації про вимагання; в) оперативної розробки вимагателів; г) оперативного документування вимагання; г) реалізації матеріалів оперативної розробки; д) операції із затримання вимагателів; е) супроводження кримінальної справи;

7) розробив заходи, спрямовані на забезпечення охорони осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві;

8) розглянув деякі питання щодо можливості профілактичного впливу на організовану злочинну групу.

Визнаючи належну наукову цінність і практичну корисність вказаної роботи, необхідно зазначити деякі недоліки, обумовлені суб'єктивними й об'єктивними чинниками, діалектичними законами розвитку.

До суб'єктивних чинників варто віднести деякі авторські недоробки, пов'язані з відсутністю наукових розробок щодо використання агентурного апарату. Не були розглянуті питання про перспективні напрями й методи оперативно-розшукової роботи щодо потерпілих і членів їхніх родин. Істотним недоліком, на нашу думку, є відсутність розробок, які стосуються виявлення й систематизації злочинних хитрощів, способів приховування злочинної діяльності, способів ухилення злочинців від кримінальної відповідальності, способів легалізації доходів, отриманих у результаті вимагання. Не розглянуто питання про тактику подолання втручань у діяльність оперативних підрозділів, які здійснюють оперативну розробку вимагачів, а також актуальні питання щодо оперативного супроводження кримінального провадження, порушеного за ознаками ст. 189 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Недостатніми були розробки щодо організації попередження вимагання силами й заходами ОРД.

До об'єктивних чинників необхідно віднести ті зміни, які сталися через 18 років після останніх докладних наукових досліджень із питань протидії вимаганням.

По-перше, у диспозитивній частині змінилася правова норма КК України, яка передбачає відповідальність за вимагання. Це сталося з причини прийняття в 2001 р. нового КК України. У 2012 р. набрав чинності новий Кримінальний процесуальний кодекс України.

По-друге, неодноразово вносилися зміни до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та низки інших підзаконних актів, що, зрозуміло, вимагає перегляду деяких питань щодо організації й тактики протидії вимаганням.

По-третє, неможливо не враховувати ті зміни, які сталися в злочинному середовищі. Змінились і тип злочинності, і типи злочинної поведінки, і криміногенна ситуація в Україні, і рівень соціального «компромісу зі злочинністю» [21].

Отже, проведений аналіз наукових джерел дає можливість зробити висновок, що існуючі наукові розробки проблем протидії вимаганням, які проводились у галузі кримінального права, кримінології й криміналістики, лише

частково вирішують проблему та в іншій площині, а не з позиції оперативно-розшукової діяльності.

Тому необхідно констатувати, що підвищення динаміки вчинення вимагань застаеть зростає як практичні підрозділи органів внутрішніх справ, так і науковий потенціал. У зв'язку із цим посилення уваги до аналізованої тематики з боку наукової спільноти дозволить своєчасно надати практикам науково обґрунтовані рекомендації щодо протидії вимаганням.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вихлянец В.П. Библиейский словарь к русской канонической Библии Синодального перевода 1816–76 гг. / В.П. Вихлянец. – М. : Коптево, 1994. – 356 с.
2. Православная энциклопедия / Православное общество «Азбука веры» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://azbyka.ru/dictionary/11/likhoimanie-all.shtml>.
3. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Д.Н. Ушакова. – М. : Советская энциклопедия ; Гос. изд-во иностр. и нац. словесности, 1935– . – Т. 1. – 1935. – 840 с.
4. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М., 1994. – 960 с.
5. Елец Е.А. Уголовно-правовые и криминологические аспекты вымогательства (по материалам Северокавказского региона) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Е.А. Елец. – Краснодар, 2000. – 22 с.
6. Дьоменко С.В. Вимагання: кримінально-правовий та криминологічний аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / С.В. Дьоменко ; Академія адвокатури України. – К., 2006. – 19 с.
7. Клименко В.А. Уголовно-правовая борьба с вымогательством индивидуального имущества граждан : [учеб. пособие] / В.А. Клименко. – К. : Укр. академия внутр. дел, 1993. – 92 с.
8. Циганок Д.В. Кримінально-правова характеристика вимагання : робота ... магістра : спец. 12.00.08 / Д.В. Циганок. – Х., 2008. – 121 с.
9. Колодяжний М.Г. Криминологічно-правова характеристика насильницьких форм вимагання / М.Г. Колодяжний // Питання боротьби зі злочинністю. – 2008. – Вип. 15. – С. 291–302.
10. Сафонов В.Н. Организованное вымогательство: уголовно-правовой и криминологический анализ : [монография] / В.Н. Сафонов. – СПб. : СПбИВЭСЭП ; Знание, 2000. – 240 с.
11. Валеев М.Х. Вымогательство. Криминологические проблемы : [учеб. пособие] / М.Х. Валеев. – Уфа : Восточный университет, 2001. – 58 с.
12. Джига М.В. Розслідування посадових злочинів і вимагательства / М.В. Джига, О.С. Подшибякін, А.М. Ухаль. – К. : МВС України ; Ужгород : Ужгородський держ. ін-т інформатики, економіки і права, 1998. – 112 с.
13. Лысенко В.В. Расследование вымогательств : [учеб.-практ. пособие] / В.В. Лысенко. – Х. : Ун-т внутр. дел, 1996. – 156 с.
14. Мельничок В.М. Розслідування вимагательства в сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.М. Мельничок ; Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1998. – 22 с.
15. Орлов Г.С. Расследование и предупреждение вымогательства : [учеб. пособие] / Г.С. Орлов. – Иркутск : Иркутский гос. ун-т, 1992. – 121 с.
16. Полищук Д.А. Методика расследования вымогательства / Д.А. Полищук // Прокурорская и следственная практика. – 2003. – № 1. – С. 105–134.
17. Шехавцов Р.М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Р.М. Шехавцов ; Нац. академія внутр. справ України. – К., 2003. – 20 с.
18. Утмелидзе Т.Г. Организационно-тактические основы раскрытия вымогательств денег и ценностей, сопряженных с похищением людей : [учеб. пособие] / Т.Г. Утмелидзе. – М. : МВД СССР, 1989. – 55 с.
19. Організована рекетирська діяльність: засоби запобігання та викриття : [навч. посібник] / за заг. ред. Я.Ю. Кондратьєва. – К. : НАВС МВС України, 1997. – 110 с.
20. Ніколаюк С.І. Організаційно-тактичні та правові основи боротьби з вимагательством : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / С.І. Ніколаюк. – К. : Нац. академія внутр. справ України, 1998. – 20 с.
21. Голик Ю.В. Преступность планеты Земля: глобальная угроза, поиски адекватных ответов. XI Конгресс ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию / Ю.В. Голик // Уголовное право. – М. : АНО «Юридические программы», 2005. – № 3. – С. 108–111.